

III. CUMHURİYET DÖNEMİ HUKUK İNKILÂBİ VE YENİ HUKUK DÜZENİ

Hukukun Anlamı, Önemi ve Başlıca Hukuk Sistemleri:

Konuşma dilinde çeşitli anlamlarda kullanılan Hukuk, en geniş anlamıyla toplumsal ilişkileri düzenleyen maddi yaptırımlı ve zorlayıcı niteliği bulunan kurallar bütünüdür.

Niteliği ne olursa olsun bir hukuk düzeninin varlığı devlet için zorunludur. Devletler, toplumsal düzeni zorlayıcı nitelikteki taşıyan hukuk kuralları sayesinde sağlarlar. Bir toplumda çeşitli nedenlerle çıkar çatışmaların gelmesi çok sık görülen bir olaydır. Bu çatışmaların bazı esaslar dahilinde üst bir güç tarafından giderilmesi ve bundan doğacak anarşi halinin önlenmesi; toplumun devamı ve esenliği için toplumu oluşturan bireylerin faaliyetlerini uyumlu bir hale getirebilecek bir hukuk düzeninin kurulması zorunludur. Bu düzen bir yandan bireysel çıkarların korunması, diğer yandan da çatışan çıkarların uzlaştırılması yoluyla sağlanır.

Hukuk kurallarının değişik işlevleri vardır. Toplumda dirlik düzenliği sağlamak, hukuki güvenliği sağlamak, adaleti gerçekleştirmek, toplumun gelişimine kendisini uyduracak tedbirler almak bu işlevlerin en önemlileridir.

Osmanlı Hukuk Sistemi

Türk hukuk tarihini İslamiyet öncesi dönem, İslamiyet etkisindeki dönem, Tanzimat dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere dört ana bölüme ayırabiliriz.

İslam hukukuna fıkıh denir. Bu hukuk sisteminin Kitap veya Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcma ve Kıyas olmak üzere dört temel kaynağı vardır. Bu hukuk sistemine "şer'i hukuk" denilmiştir. İslamiyet'i kabul eden Türk toplumları ve devletlerinde hukuk sistemi de İslami bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Çünkü İslamiyet sadece bir din değil, aynı zamanda bir devlet ve hukuk düzenidir.

Osmanlı Devletinde hukuk sistemi şer'i hukuk ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a geçen sürede yürürlükte bulunan hukuki hükümler çoğunlukla dini kurallardan oluşan özel hukuk kurallarından olup, kişiye ve aileye ilişkin kuralları kapsamaktadır. Buna karşılık bazı mal ilişkilerindeki örf ve adetten gelme kurallar da hukuki hükümler olarak değerlendirilmektedir. Cezai hükümlerde ise temel esas şeriatın emirleri olmakla birlikte, bazı konular ve cezalar şer'i uygulamalardan kısmen ayrılarak devrine göre ya hafifletilmiş ya da şiddetlendirilmiştir. Yönetimle ilgili hükümler devletin teşkilatına, arazisine, vergilerine ve reayaya ilişkin kurallardır. Bu alanda dini kuralların etkisi diğer alanlara göre daha azdır.

Diğer taraftan Devlet yönetiminde hemen her gün ortaya çıkan değişik ihtiyaçlar, İslam hukukunun donmuş kalıpları dışına çıkılarak yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk sonucu ulema, şeriatın özüne dokunmamak şartıyla egemenlik hakkına sahip olan "sultanlara" bu konuda istedikleri gibi davranma yetkisini vermiştir. Osmanlı padişahlarının bu yetkiye dayanarak ortaya koydukları hukuka "örf-i hukuk" adı verilmiştir. Padişahların

çıkardıkları en önemli kanunnameler Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir. Bu tür kanunnameler çıkarılırken genellikle memleketin örfi göz önünde tutulmuşsa da, çoğu kez yapılan düzenlemenin şeriata aykırı olmadığını kanıtlama yoluna gidilmiştir. 17.Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki gerileme tüm alanlarda olduğu gibi hukuk sisteminde de kendisini hissettirmiştir.

Osmanlı hukuk sisteminin bu durumu Tanzimat dönemine değin devam etmiştir. Çağdaş anlamdaki kanunlaştırma hareketleri ilk kez Tanzimat Fermanının yayınlanmasından sonra başlamıştır. Bu dönemdeki kanunlaştırma hareketleri sonunda bazı alanlarda tamamen yerli nitelikte ve yürürlükteki dinsel hukuk düzenini çağdaşlaştırmak yoluyla kanunlaştırmaya gidilirken, bazı alanlarda ise tamamen yabancı kanunların benimsenmesi yoluna başvurulmuştur. İlk düzenlemeler ceza hukuku alanında görülmüştür. 1840 yılında dışarıdan alınan Ceza kanunnamesi 1850, 1854 ve 1857 yıllarında üç kez tadil edilerek geliştirilmiştir. 1958 yılındaki tadilat tamamen Fransız Ceza kanunundan alınmıştır. Böylelikle devlet tarafından cins, etnik köken ve mezhep farkı gözetilmeksizin tanınmış olan can ve mal güvenliği ile ırz ve namus dokunulmazlığı cezai yaptırımlarla güvence altına alınmıştır.

1850 yılında Ticaret mahkemelerinin kurulmasından sonra ilk Ticaret Kanunnamesi yayınlanmıştır. Bu kanunla ekonomik hayatın gelişmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Bir başka kanun ise 1857 yılında yayınlanan Arazi Kanunnamesidir. Bu kanunla Tanzimat'ın temel ilkelerine uygun olarak toprak mülkiyeti kurumu oluşturulmuştur. Arazi Kanunnamesi Tanzimat döneminin en orijinal ve en yerli kanunudur. Diğer bir önemli düzenleme medeni hukuk alanında gerçekleştirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan ve 1876 yılında yürürlüğe giren *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye* ya da kısaca *Mecelle* İslam dünyasının ilk medeni kanunudur. Tamamen İslami nitelik taşıyan Mecelle'nin çağdaşı olan diğer medeni kanunlara göre önemli eksiklikleri vardı. İlk olması nedeniyle ileri bir adım olmakla birlikte, vakıf, aile ve miras hukukları bulunmamaktaydı ve eşya hukukuyla ilgili bölüm son derece yetersizdi.

Yukarıdaki kanunlaşma hareketlerinin tarihlerine bakıldığında, 1856 Islahat Fermanının yayınlanmasından sonra hukuk alanındaki gelişmelerin ve Batı hukukuna yönelişin hız kazandığını söyleyebiliriz. Bu dönemde ticaret, ceza ve sulh mahkemeleri için Fransız ve İtalyan örneklerinden yararlanılarak yeni usul kanunları hazırlanmıştır. Yine çok önemli bir adım olarak şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerine ek olarak görevi sınırlı da olsa Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Laik nitelikli Nizamiye Mahkemelerinin kurulmasına karşın adli alandaki çokluk ve karışıklık giderilememiş, aksine biraz daha artmıştır.

Tanzimat döneminden itibaren gerçekleştirilen adli ve kanunlaştırma alanındaki yeniliklerin tam anlamıyla amacına ulaştığını söylemek mümkün değildir. Her şeyden evvel yeni geliştirilen mevzuatın kendi içinde birlik ve tutarlılık sağlanamamıştır. Öte yandan devlette zaten bozuk olan hukuk birliği iyice parçalanmış ve yabancı devletlerin bir ölçüde yargı hakkına sahip olmalarıyla egemenlik anlayışına büyük bir darbe vurulmuştur. Hukuk birliğini sağlamak için yola çıkan Tanzimatçılar, hukuk sisteminin daha da

parçalanmasına engel olamamışlardır. Yeni kanunların çıkarılmasına karşı eski kuralların varlığını koruması yüzünden, hemen her alanda olduğu gibi hukuk alanında da kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış ikili sistem ortaya çıkmıştır. Bu nedenle imparatorluk sınırları içinde yaşayan çeşitli unsurların tek çatı altında toplanması ve Osmanlıcılık ideolojisinin hayata geçirilmesi çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Tüm olumsuzluklara karşın bazı olumlu adımların da atıldığı bir gerçektir. Her şeyden evvel yeni kanunlar ve bu kanunlardan kaynaklanan anlayış ile hukuksal eşitsizlikler giderilmiş ve kamu hizmeti düşüncesi belirmiştir. Kanunlaştırma kavramı ilk kez çağdaş niteliğiyle tanınmış ve yerleşmiştir. Yargılama yöntemleri gelişmiş ve yeni mahkemeler kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı vatandaşlarının hukuksal durumu ilk kez çıkarılan vatandaşlık kanunu ile belli bir düzene sokulmuştur.

Tanzimat dönemi hukuk reformları, Atatürk dönemi hukuk devriminin ilk ve önemli bir deneyimini teşkil etmiştir

Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi ve Yeni Hukuk Düzeninin Kurulması

Cumhuriyetin devraldığı hukuk sisteminin özelliklerini kısaca özetleyecek olursak, bir hukuk birliğinden ve ihtiyaçları karşılayabilecek kanunların bulunduğundan söz etmek mümkün değildir. Bir imparatorluk hukuku olduğu için ulusal devletle, monarşiyle özdeşleştiği için de genç cumhuriyetle bağdaşmıyordu.

Bütün bu gerekçeler sonunda Türkiye'nin yeni bir hukuk sistemi kurması ve bunun için de Batı hukukuna yönelmesi kaçınılmaz bir adım olmuştur. Batı hukukuna yönelme ve bu sistemle ilgili kanunları almanın zorunluluğunu Mustafa Kemal Paşa, daha Milli Mücadele yıllarında dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de Meclis'in açılış konuşmasında adliyeye verilen öneme değinmiş ve adliyenin bütünüyle uygar sosyal hayatın düzeyine çıkarılması gerektiğini, bunun için mevcut kanun ve usullerin düzeltileceğini ifade etmiştir. Yine aynı konuşmada Mecelle'nin yetersizliği üzerinde durmuş, hak, imlerin durumlarının düzeltileceğini ve yeni hukukçular yetiştirilmesi için bir hukuk mektebinin kurulacağını açıklamıştır. Gerçekten laik ve çağdaş esaslara dayalı bir cumhuriyet için çağın gereklerine uygun ve toplumsal gelişmeye zemin hazırlayan bir hukuk sisteminin kurulması bir zorunluluktur. Ancak düşmanın henüz yurttan çıkarılmamış olması ve aynı günlerde Büyük Taarruz için hazırlıkların devam etmesi nedeniyle o dönemde hukukla ilgili ciddi bir düzenlemeye gidilememiştir.

Yeni hukuk sisteminin kurulmasıyla ilgili ilk ciddi adım 1925 yılında Ankara'da Hukuk Mektebi'nin açılmasıdır. Mustafa Kemal Paşa okulun açılışında yaptığı konuşmada yeni kanunlara duyulan ihtiyaca bir kez daha değinmiş ve bu kurumun yeni hukuk nesli yetiştirmek için açıldığını ifade etmiştir.

Ama asıl ciddi adımları atıldığı yıl 1926'dır. Bu yıl içerisinde Batı'dan alınan kanunlarla Türk hukuk sistemi yepyeni bir çevreye girmiştir. Alınan kanunlar şunlardır:

Türk Medeni Kanunu

Cumhuriyetin ilanından sonra Batı'dan alınan kanunlar arasında ilk sıralarda gelen Medeni Kanun insanla ve toplumla doğrudan ilişkili ve istisnasız bütün bireylerin yaşamını doğrudan etkileyen kanundur. Medeni Kanun kişinin doğumundan, hatta doğum öncesi ana rahmine düşmesinden başlayarak ölümünden sonraya kadar, özel hukuk açısından önemli olan yaşam ilişkilerini düzenleyen, toplum ve insan yaşamında çok önemli bir kanundur. Medeni kanun olarak Mecelle'nin yetersizliği Osmanlı Devleti'nin son yıllarında anlaşılmış ve İttihatçı hükümet 1917 yılında Aile Hukuku Kararnamesini yayınlamıştır. Bu kararname ile erkeğin mutlak boşanma hakkına ve yine erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine sınırlamalar getirilmiştir. Ancak bu kanun gerek İttihatçı karşıtlarının çabası ve gerekse azınlıkların tepkisi sonucu İtilaf Devletlerinin baskısıyla 1919 yılında kaldırılmış ve Mecelle yeniden uygulamaya konmuştur.

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda hemen her alanda olduğu gibi hukuk alanında da yeniliklere girilmiş ve yapılacak yeniliklerle ilgili komisyonlar kurulmuştur. Özgün bir medeni kanun hazırlamak için kurulan komisyonun başarılı olmaması üzerine, gerek hukuk devrimini bir an evvel gerçekleştirmek, gerek Lozan Barışının yükümlülüklerinden kurtulmak ve adli kapitülasyonları biran önce tavsiye temek ve gerekse hazır bir kanunun alınmasının kolaylığından yararlanmak amacıyla İsviçre Medeni Kanununun alınmasına karar verilmiştir.

Kısa bir süre sonra, Batı'da kabul edilen en son medeni kanun olması, kanunun laik ve çağdaş olması, akla ve bilime dayanması, açık ve anlaşılır bir dille yazılmış olması, pratik ve esnek olması, yargıca takdir hakkı tanınması ve ayrıca dönemin Adliye Vekili (Adalet Bakanı) Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüş olmasının etkisiyle İsviçre Medeni Kanunundan iktibas edilen kanun, 17 Şubat 1926'da TBMM'de görüşülmüş ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu olarak kabul edilmiştir. Bundan iki ay kadar sonra 22 Nisan 1926'da ise bu kez Medeni Kanunun devamı niteliğindeki Borçlar Kanunu da çıkarılmıştır.

Medeni Kanunun kabul edilmesiyle Türk aile yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni ve ileri bir aile düzeni yaratılmıştır. Çok kadınla evlilik yerine tek kadınla evlilik kuralı getirilmiş ve evlilikte erkek ile kadın arasında eşitliğin sağlanmasına çalışılmıştır. Kanun ile ailenin kurulması (evlenme) ve bozulması (boşanma) devlet kontrolüne alınmış ve miras konusunda kız ve erkek çocuklar arasında eşitlik sağlanmıştır. Bu arada evlenme akdi dini bir hüviyetten laik bir yapıya kavuşturulmuştur. Sadece Türk ve Müslümanlar için değil, tüm vatandaşlar için bağlayıcı nitelik taşıyan Türk Medeni Kanunu ile Patrikhanenin dünyevi yetkileri de kısıtlanmıştır. Diğer taraftan çalışma hayatında, meslek seçiminde ve eğitimden yararlanma konularındaki kadın erkek eşitsizliği büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Türk Ceza Kanunu;

1 Mart 1926'da TBMM'nde kabul edilen ve 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, İtalya'dan alınmıştır.

Türk Ticaret Kanunu;

29 Mayıs 1926'da kabul edilen bu kanun Alman Ticaret Kanunundan etkilenecek hazırlanmıştır.

Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu;

Bu kanun İsviçre'nin Neuchatel Kantonundan alınmış ve 18 Haziran 1926'da TBMM'nde kabul edilmiştir.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu;

4 Nisan 1929'da kabul edilen bu kanun Almanya'dan alınmıştır.

İcra ve İflas Kanunu;

Nisan 1929'da çıkarılan bu kanun Adliye Vekili Mahmut Esat Bey başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

Deniz Ticareti Kanunu;

Alman kanunları örnek alınarak hazırlanan Deniz Ticareti Kanunu, 13 Mayıs 1929'da kabul edilmiştir.

Atatürk dönemindeki lâik ve çağdaş hukuk sistemi oluşturma yönünde atılan adımlarla Osmanlı dönemi reformlarından farklı olarak eski hukuk sistemini tümüyle kaldırılmış ve yerine yepyeni bir hukuk düzeni kurulmuştur. Bu çerçevede ağırlıklı olarak 1926 yılında gerçekleştirilen hukuk devrimiyle Türk Hukuk Sistemi laik, çağdaş ve ihtiyaçları karşılayacak bir yapıya kavuşturulmuştur. Türkiye bu sayede kesin olarak İslami Hukuk çevresinden çıkmış, Batı'nın dayandığı Roma Hukuku çevresine girmiştir. Yeni hukuk düzeninin kurulmasıyla çok hukuklu yapıya son verilerek hukuk birliği sağlanmış ve imparatorluktan ulusal devlete geçiş süreci hızlanmıştır. Özellikle medeni kanunun kabul edilmesiyle yeni bir insan tipi ve toplum modeli için çok önemli bir adım atılmıştır. Bu insan tipi ve toplum modeli cumhuriyetin dayandığı temel unsurlar olmuştur.

Yine medeni kanun yüzyıllarca geri planda kalmış ve yok sayılmış Türk kadınının sosyal ve ekonomik haklar elde ederek, çağdaş dünyada saygın bir yer elde etmesi için önemli bir basamak olmuştur. Bütün bunlarla birlikte, kadın-erkek eşitliğinin mutlak olarak sağlandığını, tüm toplumsal sorunların çözümlendiğini ve eski alışkanlıkların tümüyle terk edildiğini söylemek mümkün değildir.

Medeni Kanun başta olmak üzere tüm kanunların uygulama alanı bulması devletin topluma ulaşması ve kendisini hissettirmesiyle mümkün olabilir.

Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişimi

Türkiye'de kadın haklarının gelişim seyri batılılaşma ile paralellik göstermektedir. Batılı toplumlarda sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak kadın hakları hareketi görülmeye başlanmış ve ağırlıklı olarak 19. yüzyıl kadınların siyasal anlamda bazı haklar elde ettikleri bir dönem olmuştur. Osmanlı Devletinde de kadın haklarının gündeme gelmesi yine aynı yüzyıla rastlamış ve medeni haklar olarak adlandırdığımız evlenme, boşanma, miras, cariyeliğin kaldırılması, çalışma hayatı, eğitim ve siyaset gibi pek çok konu tartışılmıştır. Tanzimat döneminde kadınlara daha önce sözü edilen bazı eğitim hakları verilmiş, 1917'deki Hukuku Aile Kararnamesi ile de evlilik ve boşanma konularını düzenleyen yasal müeyyideler getirilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı geleneğinde

kadının sosyal hayat içinde erkekle birlikte yer alması söz konusu değildir. Kadının toplumsal hayatta yer almaya başlaması İkinci Meşrutiyetten itibaren gerçekleşmiştir. Türk kadınının bu dönemde eğitim ve hukuki haklarının arttığı çalışma hayatının çeşitli alanlarında görev almaya başladıkları görülür. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmak amacıyla bazı öncü kadınların liderliğinde harekete geçtiklerini ve bu dönemde dile getirilmeye başlanan sosyal, siyasi ve hukuki hakların Cumhuriyet döneminde gerçekleşme imkanı bulduğunu söylemek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle çalışma hayatında daha etkin bir rol alan Türk kadınları, kadın hakları söylemini geliştirmeye bu dönemde de devam etmişler ve aynı zamanda Milli Mücadelenin seyrinde savaşın içinde yer alarak önemli roller üstlenmişlerdir. Milli Mücadele sonrasında oluşan Türk siyasal yapısı içinde kadınlar da etkinliklerini hissettirmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda 1923 yılı Haziran ayında "Kadınlar Halk Fırkası" adıyla Nezihe Muhittin Hanım önderliğinde kurulan partinin programı ve beyannamesi hükümete sunulmuş ancak kabul görmemesi üzerine bu oluşum 1924 yılında "Türk Kadınlar Birliği" adı ile dernek haline getirilmiştir.

Daha sonra 1927 ve 1929 yıllarında Türk Kadınlar Birliğinin kadınların siyasal süreçte yer almalarını sağlamak üzere bazı girişimleri olmuş ve 1929 yılında Türkiye'yi temsilen Efzayiş Suat Hanım Beynelmillel Kadınlar Kongresine katılmıştır. Kadının siyasal haklarını elde etme çabaları sürerken kadınların sosyal konularında da değişiklikler görülmeye başlanmıştır. 1927-1928 öğretim yılında karma eğitime geçilmesi, kadınların yüksek öğrenime devam etmeleri ve burada sağlık ve spor dersleri almaları, modern kıyafetlerle sokağa çıkabilmeleri ve erkeklerle farklı ortamlarda bir araya gelmeleri artık normal sayılmaya başlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Türk Medeni Kanunu ile kadınların bazı haklara kavuşmuştur. Cumhuriyet öncesinde başlayan kadın hareketinin anılan girişimlerle gelişmesi sonucunda 1930 yılında kadınların Belediye seçimlerine katılmalarına ilişkin olarak yapılacak olan düzenlemeyi esas alan **Belediye Kanunu** kabul edilmiş ve kadınlara Belediye seçimlerine katılma hakkı verilmiştir. Bu durum kadınlara Meclis için verilecek haklar için bir hazırlık niteliği taşımaktadır. Bu arada kurulan Serbest Fırka'ya ve Cumhuriyet Halk Fırkasına kadın üyeler alınmaya başlanmıştır. 1933 yılına gelindiğinde de kadınlara Muhtar olma hakkı verilmiş ve Halk Fırkası kadınların milletvekili olma hakkını prensip olarak tanıdığını ancak hayata geçirilebilmesi için kanunun çıkmasını beklemek gerektiğini ifade etmiştir.

5 Aralık 1934'de İsmet İnönü ve 191 arkadaşının teklif ettiği Anayasa değişikliği ile **kadınlara seçme ve seçilme hakkı** tanınmıştır. Bunun üzerine kadınlar milletvekili seçimlerine katılabilmek için başvuruda bulunmaya başlamışlar ve Ankara ve İstanbul'da bu durumu sevinç gösterileriyle kutlamışlardır. Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını aldığı sırada ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere, İsveç, Norveç, Finlandiya, İrlanda, Polonya, Çekoslovakya gibi ülkelerde kadınlar bu haklara ulaşmışken Fransa, İsviçre, Yugoslavya ve Bulgaristan'da henüz bu haklardan söz edilmemektedir. 1935 yılında yapılan seçimlerle Meclis'e 18 kadın milletvekili girmiştir. O tarihten 18 yıl

önce seçme ve seçilme hakkını kazanan İngiliz kadınlarından ilk seçimlerde yalnız 1 kadının Meclis'e girdiği düşünülürken, bu sayı daha anlamlı hale gelmektedir.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Seyfullah Edis, **Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri**, Ankara, 1983
Aytekin Ataay, **Medeni Hukukun Genel Teorisi**, İstanbul, 1980
Ergun Özsunay, "*Türkiye'de Yabancı Hukukun Benimsenmesi Hareketi İçinde Türk Medeni Kanununun Anlamı ve Önemi*", **Medeni Kanunun 50. Yıl Sempozyumu I. Tebliğler**, İstanbul, 1978
Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Ankara, 1976
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*" **Tanzimat I**, İstanbul, 1940
Ergun Özsunay, "*Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli. Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler*", **Atatürk ve Adalet Reformu**, Ankara, 1981
Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI. Cilt, Ankara, 1976
Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, (Çev. M. Beyhan-A. Hacıhasanoğlu), İstanbul, 1974
Ercümen Kuran, "*Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*", **Türk Dünyası El Kitabı**, I. Cilt, İkinci Baskı, Ankara, 1992
Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, Ankara, 1983
Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, 1985
Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1995
Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I. Cilt, 2. Kısım, Ankara, 1983
Gülnehal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Ankara, 1996
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türk Medeni Hukuku**, I. Cilt, Cüz: 1, Umumi Esaslar, İstanbul, 1968
Nadir İsmail İslam, "*Hukuk Reformu ve Stratejisi Üzerine Genel Görüşler*", **I. Türk Hukuk Kongresine Sunulan Tebliğler**, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara, 1972
Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, Ankara, 1972
Aytekin Ataay, "*Neden İsviçre Medeni Kanunu*", **Medeni Kanunun 50. Yıl Sempozyumu I. Tebliğler**, İstanbul, 1978
Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, "*Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler*", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XIII. Cilt, Mart 1958
Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Ankara, 1995
Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, İstanbul 1996
İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yay., 2001
Şefika Kurnaz, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul, M.E.B. Yay., 1996.
Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul, 1982
İnci Enginün vd, **Milli Mücadelede Türk Kadını**, Ankara, 1983
Bekir Sıtkı Baykal, **Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Ankara, 1986